

VAN-E TÖRTÉNETE A HŰSÉGNEK?

MÉSZÁROS ANDRÁS

A bizalomról beszélve előbb vagy utóbb beleütközünk a hűség jelenségeibe is. Mert akár az önbizalomról van szó, amely feltételezi a hitelességet ugyanúgy, mint a tisztességet és a kompetens cselekvést, akár a társas bizalmat vesszük elő, amelyben a másikkal szembeni lojalitás, a következetesség és a szolidaritás játszik nagy szerepet, mindkét mozzanat mögött meghúzódik az önmagunkhoz vagy a másikhöz való hűség. És közben nem beszélünk az eszmékhez vagy valamilyen ügghöz való hűségről.

Jelen esetben nem kívánok valamilyen hűség-elméletet felvázolni. Arra vállalkozom csupán, hogy választ próbálok adni arra a kérdésre, amely eredetileg alighanem provokatív szándékkal született, és valószínűsíthető az is, hogy az erotikus hűség és hűtlenség létének vagy nemlétének felvetése bevezetésként szolgált a szerzőnek ahhoz, hogy a politikum szférájában is megjelenő jelenségre kérdezzen rá. Konkrétan Tamás Gáspár Miklós rövid cikkére utalok itt, amely a *Hűség és bizalom* címet viseli.¹ Előadásomban a cikknek azon részére reflektálok, amely az irodalmat érinti, és amelyben a szerző a következő téziseket fogalmazza meg:

1. „Története csak a hűtlenségnek van.”
2. „Ez is mutatja, hogy az irodalom nem jó mindenre.”
3. „A hűség kalandja az emberi érzelemtörténet megíratlan fejezete.”
4. „A hű szeretőnek nincs intézményesen (irodalmilag) elbeszélhető, poétikus kalandsorozata, mert ebből a szemszögből nézve NEM cselekszik...”

A felsorolt tételek mögött meghúzódik a szerzőnek az a nézete is, hogy jelentős különbség van egyrészt a premodern hűség-értelmezés valamint a polgári regényekben megjelenő „házasságtörés” téma kezelése között, másrészt a házasság intézménye és a szenvedély uralta szerelem között. Ezt a nézetet megfelelően alátámasztja az európai irodalom elmúlt két és fél ezer éve, tehát ezzel nem kell vitatkozni. De ha megmaradunk a modern irodalom keretei között, akkor is megfogalmazhatók bizonyos dilemmák és talán eltérő válaszok a fenti tételekkel kapcsolatban. A dilemmák:

---

¹ *Litera*. Az irodalmi portál – <http://www.litera.hu/hirek/huseg-es-bizalom> Letöltve: 2014. febr. 28.

Az a sommás állítás, hogy „története csak a hűtlenségnek van”, nehezen igazolható. Egyrészt azért, mert aligha találhatunk valakit, aki ismerheti a világirodalom összes történetét, másrészt azért, mert nincs megfogalmazva, mit ért a szerző „történet” kifejezés alatt. Az irodalomtudományban ugyanis minimálisan az orosz formalisták megjelenése, de a strukturalizmus működése óta teljesen egyértelműen meghatározták a történet, mint fabula és a történet, mint szüzsé közötti különbséget. Vagyis nem mindegy, hogy a hűség megtörténhetőségére gondolunk-e, avagy arra, hogy csak a hűtlenség története ölthet magára irodalmi formát. A második tétel ugyan arra enged következtetni, hogy a szerző a szüzsére gondolt, amikor azt állítja, hogy „az irodalom nem jó mindenre”, de mivel ezt az összefüggést csak lebegteti, és nem fejt ki, a jóakarattól függ, hogyan értékeljük gondolatmenetét. De ez a mondata redundáns is, hiszen senki emberfia nem állíthatja azt, hogy az irodalom mindenható, és minden kérdéseinkre választ ad. Mindezek ellenére tételezzük fel, hogy a szerző első két állítása összefoglalható az alábbiakban: Bármilyen jellegű történet csupán a szüzsé jellegű műnemekben (tehát az epikában és a drámában) jeleníthető meg. A modernitással kezdődően azonban csak a hűtlenségnek van története. A (modern) irodalom tehát nem jó arra, hogy a hűségről szóljon.

Ehhez a következtetéshez kapcsolódik a szerző harmadik tétele, amely kimondja a szentenciát: „A hűség kalandja az emberi élemtörténet megíratlan fejezete.” Ez a kijelentés újabb két állítást indukál: 1. Nemcsak az irodalom, hanem a kultúrtörténet, a filozófia, a kulturális antropológia etc. is felelős azért, hogy a hűségről nincs pontos képünk. 2. A történet helyébe a „kaland” lép, ami megbolygatja az eddigi képet, hiszen a modern kalandnak a pikareszk regényekben kialakult szerkezete egyrészt eltér az antik epika vagy a középkori lovagregények kaland-értelmezésétől, másrészt a történet és a kaland fogalmilag nem azonosak. Ugyanakkor ez a második állítás lehetőséget nyújt számunkra ahhoz, hogy ne csak a szerelmi hűségről/hűtlenségről, hanem a politikumban megjelenő ekvivalenseiről is szót ejthessünk, azaz megkeressük, milyen módon jeleníthető meg a politikai hűség.

Végezetül meg kell vizsgálnunk annak a kijelentésnek az igazság-tartalmát is, mely szerint „a hű szerető NEM cselekszik”. Ha a hűség történetéről beszélünk, a narratív szerkezetet érintjük, ha azonban a hű szerető nem-cselekvését tárgyaljuk, az adott történet aktáns struktúráját kell szemügyre vennünk. Vagyis rá kell kérdeznünk arra, hogy vajon a történet szereplője változik-e a történet kiinduló pontját adó t^1 időponttól a történet viszonylagos lezárását jelentő t^2 időpontig, mert a szereplő identitásának módosulásai szorosan összefüggnek a cselekvésével. Még akkor is, ha ez a cselekvés esetlegesen nem más, mint ellenállás a cselekvéssel szemben.

Ezek után a dilemmáinkból fakadó és megválaszolendő kérdések a következők:

- Mi a hűség?
- Igaz-e, hogy a hűségnek nincs története?
- Nincs időlefolyása sem?
- Igaz-e, hogy a hű aktőr nem cselekszik?
- Behelyezhető-e a hűség története valamilyen narratív struktúrába?

Első sorban nézzük meg, mit is jelent a magyar nyelvben a hűség szó, és hogy felfedezhető-e valamilyen jelentésbeli változás az elmúlt kb. másfél évszázad alatt. A 19. század végén a következő hűség-meghatározással találkozunk: „**A hűség** állandó, tudatos, szeretettel való ragaszkodás azokhoz, kikhez kötelezettségeink csatolnak bennünket.”² A száz évvel későbbi, Akadémia által megadott értelmezésből már kimarad egy elem. Eszerint: „**Hűség:** tudatos, rendszerint szerető ragaszkodás valakihez, valamihez, kitartás valaki, valami mellett.” – „**Hűséges:** nagyon odaadóan vagy szolgálatra készen hű személy.”³ A harmadik évezred elejéről származik az alábbi megfogalmazás: „**Hűség:** ragaszkodás, lojalitás, állhatatosság, kitartás, szilárdság / odaadás, önfeláldozás.” „**Hűséges:** megbízható, ragaszkodó, állhatatos, kitartó, odaadó, lojális, elmaradhatatlan, tántoríthatatlan, szilárd, rendíthetetlen.”⁴ Ezekből levonhatjuk azt a rövid következtetést, hogy a szótári jelentések lemásolják a hűség értelmezésének utóbbi, több mint egy évszázados változásait, hiszen a 19. századi szótárakban még kihangsúlyozódik a középkori, hűbérúrnak tett esküből származó **kötelesség, kötelezettség** formula valakivel szemben, akihez hűek vagyunk. Tudjuk, hogy ugyanez az alávetettség jellemzi a trubadúrok szerelmi hódolatát, a „domnei”-t is. A kötelesség, kötelezettség ebben az esetben lelki-szellemi alávetettséget jelent, amit aztán a reneszánsz old fel a testi és a szellemi vágy kettéválasztásával, miáltal a hűtlenség jelensége átcsúszik a testi oldalra. Ebben az összefüggésben teljesen igaza van TGM-nek, hiszen a hűség feladása és a hűtlenség preferálása az autonóm egyén lázadását jelenti, és ezt fejezi ki a modern regény. A hűtlenség már csak akkor jelent árulást, ha a lelki viszonyt érinti. Mindezek nyomán a huszadik századi szótárakban megjelenik egy új elem: a **lojalitás**. A lojalitás már nem kötelesség és alávetettség, hanem választás kérdése. De még mindig hierarchikus viszonyt sugall, hiszen valamivel szemben vagyunk lojálisak. Ezzel szemben a

---

² *A Pallas Nagy Lexikona*, IX. kötet, Budapest, 1895. 517.

³ *A magyar nyelv értelmező szótára*, III, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 404.

⁴ *Magyar szókincstár*. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2000. 373.

szolidaritás egyenrangú viszonyt és egymásra utaltságot feltételez. Ha tehát a hűségről akarunk beszélni, és nem kívánjuk feladni az autonóm személy fogalmát, akkor el kell fogadnunk ezt a jelentésmódosulást.

Ez azért fontos, mert közvetlenül érinti a hűség lehetséges történetét. Ha ugyanis a hűség nem más, mint kötelesség és alávettetés, akkor a hű személy cselekvését a *várakozás* szabja meg. Szociológiai elemzésekből⁵ tudjuk, hogy a várakozás ideje a hatalommegosztás függvénye. Az időbeosztás a hatalmon levők előjoga. Ők döntenek el, ki milyen mértékben részesül a rendelkezésre álló időmennyiségből, és ki mennyit veszíthet el saját életidejéből. Szerelmi viszonyban a játszmát irányító személy életideje szabja meg az alárendelt személy életidejét. A leginkább ismert irodalmi példát a Manon Lescaut-ban találjuk: De Grioux lovag, aki határtalanul szerelmes és feltétlenül hű Manonhoz, minden cselekedetével csupán Manon szeszélyeit szolgálja. De Grioux döntései utólag születnek meg, azután, miután kívárta, hogy Manon neki szenteljen időt. Vagyis De Grioux meg van fosztva attól, hogy rendelkezessen saját életideje fölött. Az ilyen szereplő története a fölérendelt szereplő történetét követi, és ebben az értelemben igaz, hogy a hűségnek nincs története. Pontosabban: nincs saját története. De ez csakis akkor érvényes, ha alá/fölérendelési viszony van a szereplők között. Az elementáris narratív struktúrán belül a történet kiinduló állapota, a változások és a végállapot a fölérendelt szereplő történetét képezi le, az alárendelt szereplő története szinte mellékpályára kerül. Ezt még csak fokozza az, hogy míg a fölérendelt szereplő története lineáris lefolyású, az alárendelt szereplő története a várakozás ideje alatt ciklikussá válik. A megvárakoztatás ereje – a szociológiai értelmezés szerint – attól függ, hogy a megvárakoztatott személy számára létezik-e alternatíva máshoz fordulni szükségletei kielégítése érdekében. Ha van, akkor feladja a várakozó álláspontot, és cselekedetei más irányt vesznek. A hű személy számára azonban nem létezik alternatíva, hiszen élettörténete elszakíthatatlanul ahhoz kapcsolódik, akihez hű. Vagyis története mindig csak akkor lódul meg, amikor a fölérendelt szereplő hozzáfordul, és magához kapcsolja őt. A köztes időben a hű szereplő élettörténete önmagába zárt körben forog, és epizód-jelleget is ritkán kap. Vagyis sorszerűvé válik. Elég, ha csak Bovary helyzetére utalunk Flaubert regényében.

Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a hűség története az alá/fölérendelési viszonyok között csupán a fölérendelt szereplő történetének a függeléke. Azaz az elementáris narratív struktúrán belül szinte kimutathatatlan a hűség szubjektumának valamiféle változása, és mivel a várakozás szabja meg célkitűzéseit, autonóm aktánsról sem beszélhetünk.

---

⁵ Schwartz, Barry: *Waiting, Exchange and Power: The Distribution of Time in Social Systems*. In: *American Journal of Sociology*, 1974. 79(4). 841-870.

Megváltozik azonban a helyzet, ha az aktáns struktúráján belül az önazonosságát felvállaló, azt megőrző autonóm szereplőt tételezünk fel, és a hűség fogalmát a szolidaritás fogalmával cseréljük fel. Irodalmi példát keresve a legjobb, ha Milan Kunderához fordulunk, akinek az egyik alaptémája visszavisszatérően a különféle manipulatív eljárásokat elutasító egyén egzisztenciális helyzete. És mivel Kundera ugyanakkor az erotikának is kiemelt szerepet szán regényeiben, a hűség jelenségét sem kerüli meg.

Kundera híres és első regényében, a *Tréfában* fogalmazza meg későbbi műveinek állandóan visszatérő kettős axiómáját: azt, hogy az örökkévalóságba vetett hit téves, és hogy semmi sem jövätehető. Más szóval: nem az állandóság, hanem az időbe vetettség, és nem az emlékezés, hanem a felejtés az, ami a történéseket hordozza. Ha a *Tréfa* volt az a regény, amelyikben Kundera megfogalmazta saját alaptémáit, akkor a *Halhatatlanság* az, amelyik ezeket 1968-at követően és a posztmodern alapján legalaposabban kifejti. Ha viszont a felejtés hordozza tudatos létünk kontinuitását, akkor a létezés horizontjait a mindennapok adják meg. Az idő szempontjából ez azt jelenti, hogy az egyén állandóan a beveződő jelen és a kezdődő jövő határvonalán ingadozik. Állandó időszűkében él. Ezt azzal is próbálja kompenzálni, hogy – mint Paul, a *Halhatatlanság* főszereplőjének és Kundera alteregójának, Agnesnek a férje – a következő generációhoz idomul. Azaz a jövőben keresi önmaga megmentését. A halhatatlanságot a jelen prolongációjában látja. Erről az illúzióról azonban már Schopenhauernek is lesújtó véleménye volt, Bernard Shawról nem is beszélve. Ők persze a mindenkori generációk mindenkori egoizmusára gondoltak, Kundera pedig arra, hogy az eljövendő generációt úgy próbáljuk megnyerni, hogy a nekik tetsző arcunkat fordítjuk feléjük. Képmutatókká válunk a szó legeredetibb értelmében. Igen ám, csakhogy ez nem akceptációhoz, hanem legfeljebb eltéréshez vezethet. Mégis megpróbálunk állandóan elfogadható arcot mutatni. Megvalósítva ezzel az egyéni élet teljes schizmáját. Ricoeur segítségével hívá⁶ azt is mondhatnám, hogy a szereplők Kundera által „elbeszélte azonossága” nem közvetíti az „ugyanazonosságot” és az „őmagaságot” (ipséité) között, hanem azt demonstrálja, hogy az „ugyanazonosságot” ingadozása és részleges feladása lehetlenné teszi az „őmagaságot”. Azt az „őmagaságot”, ami egyedül hivatott arra, hogy általa a valódi identitás létrejöhessen. Az arc ugyanis nem lehet azonos az „őmagasággal”. Ricoeur tétele itt valóban magyarázó erővel bír, hiszen az az állandó bizalmatlanság, amivel – Agnes kivételével – a regény szereplőinek cselekedeteit szemléljük, abból adódik, hogy a szereplők elbeszélte azo-

---

⁶ Paul Ricoeur: *Az én és az elbeszélte azonosság*. In. Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1999. 373-411.

nosságát tudat alatt konfrontáljuk azok feltételezett erkölcsi azonosságával. És ebből a konfrontációból egyedül Agnes jön ki sértetlenül. Ő ugyanis képes túllépni a moralizációt megalapozó illúziókon, és következetes etikai – azaz a személy integritását kifejező – döntést tud hozni. Emlékezetes a regénynek az a jelenete, amikor a másik világból érkező férfi kérdésére, hogy együtt akar-e maradni Paullal ott is – ahol az embereknek nincs arcuk, hanem mindenki „a saját alkotása” – képes kimondani a mondatot: „Hajlunk afelé, hogy már ne találkozzunk.” Utána következik a narrátor mondata: „Ezek a szavak rázárták az ajtót a szerelem illúzióira.” Agnes döntése kettős jelentést is hordoz: egyrészt számára az „őmagaság” (amely magában foglalja apja nem képmutató, hanem magába zárkózó jellemét is) önérték, amely nem axiológiai, hanem metafizikai értelemben határozza meg ellentmondásmentes identitását, másrészt a jelenségvilágot és illúziókat kiszolgáló szokás-erkölccsel szemben előnyben részesíti az arisztotelészi értelemben vett erényt. Agnes „őmagasága” a valódi önmagánál való lét, ahol essencia és existencia nem válnak ketté.

Kundera mindig pontosan fogalmaz, érdemes tehát odafigyelni arra, mit leírt. Első premisszája szerint a történetet a felejtés hordozza. Kundera ezzel a kijelentésével a modern regényírás olyan alakjaihoz sorolja magát, mint Sterne és Diderot, akik szerint a metafizikapótlékként felfogott regényben nem az előrehaladó cselekmény, hanem a kitérő a fontos. Az állandó előrehaladás kikényszeríti a megelőző tér- és időbeli pontok elfelejtését, hiszen a következő pontra kell összpontosítanunk. Vagyis a múltat magunk mögött hagyjuk. Mindig az állandóan előrehaladó jelenhez vagyunk hűek, miáltal megfelelkezünk önmagunkról is. Saját önazonosságunkat magunkon kívülre helyezzük, és a létező aktualitással próbáljuk egy szintre hozni. Ezt a linearitást etikai és narratológiai összefüggéseiben is kell érteni. Az etikai az identitás problémáját, a narratológiai pedig regényfelépítési technikát érinti. Nem véletlen, hogy Kundera a *Halhatatlanság* eredeti, cseh kiadásához (egyébként ez az utolsó műve, amelyik még csehül megjelent) poétikai jellegű megjegyzést fűzött, amelyben kifejti azt is, hogy ez a regénye nem a cselekmény egységén, hanem a témák egymáshoz kapcsolódásán, de főként a motívumok ismétlődésén épült fel. Vagyis azt a ciklikusságot, amelyik az alá/fölrendelésre épülő hűség esetében még a regény lineáris cselekményét meghatározó főszereplő idejének függelékeként jelenik meg, a központba emeli, és azt demonstrálja, hogy ez a ciklikusság a hűség egyedüli adekvát kifejezési formája. Vagyis azt az állítást, miszerint a „hűségnek nincs története”, sajátos módon cáfolja meg: A történetet hordozó lineáris elbeszélés-módról elismeri, hogy már nem alkalmas arra, hogy a hűségről beszéljen, és ezért más időformát alkalmaz rá. Más szóval: igaz az, hogy a „hűségnek nincs

története”, viszont van saját idődimenziója. Szinte áthalljuk a háttérből Heidegger szavait: „Az ily módon a voltat jelenként őrző meg-jelenítő jövőként egységes fenomént nevezünk időbeliségnek.”⁷ Ez a Kundera szerinti hűség.

A másik premissza, amelyre fel kell figyelniünk, a „szerelem illúzióit” említi, szoroson pedig azt, hogy a valódi szerelem kizárólagosan nem a másikhoz való ragaszkodást, a tér- és időbeli együttlétet jelentené. Kundera, köztudottan, leginkább a 18. század racionalitásával szimpatizál a romantika érzelmességével, de főként a messianisztikus színezetű „homo sentimentalis”-szal szemben. Nem véletlen, hogy Diderot fatalista Jakabjának egy variációját is megírta, és hogy a „homo sentimentalis” bemutatása a *Halhatatlanság* című regényében egy fontos fejezetet alkot. A szerelem illúzióit Kundera a romantikából, nevezetesen Stendháltól eredő projekcióban véli felfedezni. Vagyis abban, hogy elvárásainkat, eszméinket kivetítjük a Másikba, és ezekben a projekciókba vagyunk szerelmesek. Maga Stendhal írta le, hogyan áll be a kiábrándultság a projekciók eredményezte tulajdonságok szétfeszítésével. Kundera ebből arra következtet, hogy az elvarázsoltság és a kiábrándulás állandó körforgásából csak úgy léphetünk ki, ha leállítjuk a projekció folyamatát. Ami azt is jelenti, hogy eltávolodunk attól a Másiktól, akit valójában mi hoztunk létre. Csakis az illúziók szétrombolásával érhető el a valódi hűség. Kundera, persze, van annyira filozofikus alkat, hogy nem ragad le egy ilyen szimpla igazság kinyilatkoztatásánál, és a regény főszereplője – aki eljutott eddig a felismerésig – egy ostoba baleset miatt meghal. Vagyis mintha azt sugallná nekünk, hogy ez a magasabb rendű hűség nem képes megvalósulni. Hiszen a megözvegyült férj a volt feleség hűgát veszi feleségül, aki egyértelműen manipulálja a férfit. Kundera szerint az ideológusokat felváltó „imagoológusok” világában szükségszerűen szimulakrumok között élünk, és a hűség is csupán szimulakrum. Vagyis nem az történt – amit TGM állít – hogy a hűségnek nincs története, hanem az, hogy minden történetünk virtuálissá vált, és a hűség csak azon szuverén egyének tette lehet, akik képesek szétépíteni a virtuális világra boruló hálót, és szembenézni önmagukkal.

No és mi a helyzet a politikai hűséggel? Hiszen TGM ide futtatja ki írását. Véleményem szerint lehet a politikai hűségnek is története. De az nem a Kundera által ajánlott módon – a csend újrafelfedezésével és a lassúsággal – és nem is az általa nyújtott regényformában – az esszéregényben –, hanem éppenséggel a modernitás legjellemzőbb regényformája, a pikareszk regény által jeleníthető meg. Elég, ha ezen a helyen Szécsi Noémi *Kommunista Monte Cristo*-jára utalok.

---

⁷ Martin Heidegger: *Lét és idő*, Budapest, Gondolat, 1989. 537.